

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЯК ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена аналізу дидактичних принципів навчання, що взаємопов'язані та взаємозалежні, доповнюють і зумовлюють один одного; застосовуються при доборі змісту, методів і прийомів, організаційних форм і засобів навчання та забезпечують ефективність формування системи знань про людину.

Ключові слова: дидактика, дидактичні принципи, навчання, педагогіка.

Постановка проблеми. Завдання освіти вчені поділяють на три основні групи, зокрема ті, що:

- спрямовані на розвиток суспільства (підготовка кваліфікованих працівників, формування свідомих та активних громадян, які сповідують цінності суспільства);

- продиктовані інтересами людини щодо розвитку й збагачення її творчого потенціалу та духовного світу;

- покликані необхідністю гармонізувати інтереси особистості та суспільства, водночас, задоволення їх потреб у різних освітніх послугах. [11, 165 – 166]. Як відзначає Л. Клінгберг, вивчення проблем дидактики як особливого педагогічного способу теоретичного розуміння світу визначається її зв'язком з наукою: “Дидактика ставить питання про освітнє значення, можливості й ефективність науки в диференційованій єдності її предмета, методів дослідження та форм її викладу. Дидактика відповідає на запитання, як варто навчати науці – систематизованому досвіду людства” [7, 15]. Водночас, вивчення проблем дидактики є історичним феноменом, предметом, що має свою історію та теоретично відображений.

Мета статті – розглянути основні принципи дидактики та виділити ті, які оптимально підходять для формування системи знань про людину в учнів старшої школи.

Виклад основного матеріалу. Основними вимогами до організації навчального процесу є реалізація дидактичних принципів – “найважливішої категорії навчання” [16, 90], на яких ґрунтується вивчення проблеми формування системи знань про людину.

У “дидактиці середньої школи” М.О. Данилова та М.М. Скаткіна дидактичні принципи трактуються, як “...категорія дидактики, яка

характеризує способи використання законів навчання відповідно до мети виховання та освіти” [3, 46].

Щодо трактування назв принципів у дидактиці відсутня одностайна думка. У педагогічній науці та практиці існує такий їх розподіл: класичні принципи (стандарт), нові (варіативні). Наведемо деякі трактування різними дослідниками. Так, Т.О. Стефановська виокремлює такі принципи навчання, як: науковість; систематичність; зв'язок теорії з практикою; свідомість та активність; наочність; доступність; міцність засвоєння знань [18, 141].

Основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчального процесу відповідно до його загальних цілей і закономірностей. Серед провідних принципів І.П. Підласий виділяє свідомість та активність; наочність; систематичність та послідовність; міцність; науковість; зв'язок теорії з практикою [14, 287 – 293].

В.М. Галузинський, М.Б. Євтух дидактичні принципи розглядають як основні, докорінні правила, вимоги та незаперечні закони процесу навчання. До принципів навчання, що обслуговують компоненти його змісту, вчені віднесли:

1. Принцип спрямованості навчального процесу на розв'язання взаємопов'язаних завдань освіти, виховання й розвитку.

2. Принцип науковості процесу навчання.

3. Принцип системності й послідовності навчання. Принципи навчання, що стосуються діяльності вчителя та методики викладання:

1. Принцип доступності, дохідливості викладання.

2. Принцип наочності в навчальному процесі.

3. Принцип активності та свідомості навчання.

До принципів, що стосуються контролю-

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЯК ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

оцінювальних функцій процесу навчання, ними віднесено: принцип міцності засвоювання знань, формування вмінь та навичок [2, 159 – 162]. Дані принципи розглядаються як провідні положення, що передбачають використання сучасних форм, методів і прийомів щодо забезпечення навчально-пізнавальної діяльності учнів, основою яких є педагогічні закономірності. До традиційних принципів навчання О.С. Падалка відніс:

1. Принцип науковості, що базується на використанні досягнень сучасної науки та техніки.
2. Принцип систематичності та послідовності щодо використання навчального матеріалу.
3. Принцип зв'язку навчання з життям.
4. Принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей у навчанні.

Серед нетрадиційних принципів навчання ним виділено такі принципи: демократизація навчання; виховання здорової дитини; диференціація навчального процесу; оптимізація навчально-виховного процесу; нетрадиційні системи навчання [10, 21 – 23].

Як провідні вимоги до практичної організації навчального процесу, що впливають із загальних закономірностей навчання тлумачить дидактичні принципи І.Ф. Харламов. Відповідно до них навчання має бути науковим, ідейно спрямованим, наочним, проблемним, активним та свідомим, доступним, систематичним, послідовним і міцним [20, 192].

Принципи як загальні вимоги до формування змісту освіти та організації навчально-виховного процесу як у цілому, так і в окремих його частинах трактує В.О. Онищук. Він виокремлює такі принципи: принцип виховального навчання; розвивального навчання; науковості; зв'язок теорії з практикою, навчання з життям; наочності; доступності; систематичності і послідовності; самостійності та активності учнів у навчанні; свідомості і міцності засвоєних знань, умінь та навичок; цілеспрямованості і мотивація; індивідуальний підхід до учнів; оптимізація навчального процесу [4, 43 – 53]. Норми дидактичної поведінки, дотримання яких дозволяє вчителю ознайомити учнів з основами систематичних знань про світ, розвивати їхні пізнавальні інтереси та здібності, формувати їхній світогляд, а також залучати до самоосвіти; загальні вказівки, що спрямовують планування, здійснення й аналіз навчального процесу, які сформульовані на основі наукового пізнання та навчально-виховної практики – так характеризує Ч. Куписевич дидактичні принципи і виділяє такі, як принцип наочності; доступності навчання; свідомості та активної участі учнів у процесі

навчання; систематичності; міцності та оперативності знань учнів; принцип зв'язку теорії з практикою [8, 147 – 172].

Дидактичні принципи як основні положення народної педагогіки, якими керується вчитель при організації навчання, на думку М.Г. Стельмаховича – це:

- принцип природо відповідності: навчання треба проводити з урахуванням природи дитини, зокрема її особливості схильності до навчання (“Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі”, “Чого Івась не навчиться, то Іван не знатиме”);
- принцип наочності (“Краще раз побачити, ніж сто разів чути”);
- принцип свідомості та активності (“Гарно того вчити, хто хоче все знати”);
- принцип доступності навчання;
- принцип міцності навчання (“Що в молодості навчишся, то на старість як знайдеш”);
- принцип зв'язку навчання з життям (“Хто добре вчився, той добре буде і робить”);
- принцип науковості навчання;
- принцип виховального навчання (“Умів дитину народити, умій і навчити”) [17, 232 – 237].

Вихідні загальні положення, на які треба спиратися при викладанні основ наук застосовуються при вивченні всіх навчальних предметів на всіх ступенях навчання. Т.О. Ільїна виокремлює: принцип наочності; свідомості та активності; доступності; науковості; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; систематичності та послідовності; міцності знань; зв'язку теорії з практикою, навчання з життям; виховання в процесі навчання [6, 226 – 243].

Як систем вихідних, основних дидактичних вимог до процесу навчання, дотримання яких забезпечує його необхідну ефективність, трактує дидактичні принципи Ю.К. Бабанський. Він запропонував об'єднати принципи дидактики в п'ять груп залежно від сфер їхнього впливу: мета, зміст, форма, методи, аналіз результатів. Це такі принципи, як: принцип спрямованості навчання на вирішення завдань: світи; науковості навчання; зв'язку навчання з життям, принцип систематичності та послідовності навчання; принцип доступності навчання; наочності навчання; свідомості та активності учнів за керівною роллю вчителя; принцип поєднання різних методів, а також засобів навчання залежно від його завдань і змісту; принцип поєднання різних форм навчання в залежності від завдань, змісту та методів навчання; принцип створення необхідних умов для навчання; міцність, усвідомленість та дієвість результатів освіти, виховання та розвитку [12, 161 – 176].

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЯК ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАЬ ПРО ЛЮДИНУ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Наука не є сталою, вона розвивається згідно розвитку суспільства. Розраховувати на те, що дидактика – складова педагогіки, буде незмінною – абсурдно. Ґрунтуючись на розроблені раніше принципи, сучасні вчені сформулювали такі:

1. Принцип орієнтації освіти на вирішення взаємозалежних і взаємообумовлених задач навчання, виховання та загального розвитку учнів. Навчання гармонійно розвинutoї особистості зумовлене потребами демократичного суспільства.

2. Принцип науковості навчання ґрунтується на зв'язку між змістом науки та змістом навчального предмета. Зміст навчання повинен знайомити учнів з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів певної галузі науки. Відповідно до цього принципу у процесі навчання необхідно забезпечити формування в учнів діалектико-матеріалістичного світогляду, що відображає наукову картину світу.

3. Принцип зв'язку навчання з життям. Його реалізація у навчально-виховному процесі має велике світоглядне значення, сприяє засвоєнню діалектико-матеріалістичної ідеї про зв'язок науки з практикою, яка є критерієм істини.

4. Принцип систематичності та послідовності сприяє системному формуванню знань, умінь та навичок у певній послідовності. Принцип систематичності та послідовності перш за все реалізується у змісті програм і підручників.

5. Принцип доступності передбачає побудову навчання з урахуванням реальних навчальних можливостей учнів. За цієї обставини суб'єкти освітньої діяльності – учні не відчуватимуть інтелектуальних, фізичних, моральних перевантажень, що може негативно позначитись на їхньому фізичному та психічному здоров'ї.

6. Принцип свідомості та активності учнів у навчанні під керівництвом вчителя. Лише за умови єдності викладання й навчання можна досягти бажаного результату.

7. Принцип наочності навчання. Ефективність навчання залежить від ступеня залучення до сприйняття всіх чуттєвих органів людини.

8. Принцип поєднання різних методів і засобів навчання залежно від задач і змісту навчання. У процесі навчання використовуються різноманітні методи навчання – словесні, наочні, практичні, репродуктивні і пошукові, методи стимулювання, мотивації навчальної діяльності та контролю. Існує закономірна залежність методів від задач та змісту освіти.

9. Принцип поєднання різних форм організації навчання залежно від задач, змісту і методів навчання. У сучасній дидактиці форми організації

навчання частіше всього розділяють на урочні та позаурочні (екскурсії, практикуми, заняття на виробництві, робота на комп'ютерах, заліки, екзамени тощо).

10. Принцип створення необхідних умов для навчання. Навчальний процес щонайменше залежить від чотирьох основних груп умов: навчально-матеріальних, санітарно-гігієнічних, морально-психологічних та естетичних.

11. Принцип міцності, усвідомленості, дієвості результатів навчання, виховання та розвитку [11, 165 – 166].

Принцип доповнюваності, відображаючи єдність вимог діалектичних принципів вищого рівня, є методологічною основою процесу трансформації загальнодидактичної концепції розкриття відносини між викладанням і навчанням, які за Л. Клінгбергом “корелятивно залежать один від одного та діалектично відштовхуються один від одного” [7, 48]. З позицій інформаційної парадигми процеси викладання й навчання, що утворюють основний дидактичний зв'язок, з давніх часів передбачали передачу й прийом інформації, що представляє собою пізнавальний образ Всесвіту у формі картини світу [13, 146].

Відображаючи методологічну функцію діалектичного методу пізнання в площині “діалогу протилежностей”, загальнонауковий принцип доповнення поширюється на галузь педагогічних досліджень як вимога до такого перетворення потенційного змісту освіти, яке здатне забезпечити необхідне у новій цивілізаційній парадигмі взаємодоповнення, але не взаємовиключення, приєднання методологічності та технологічності знань, гуманізму мислення в контексті еколого-морального імперативу та високого рівня спеціальних знань, індивідуальних цінностей особистості, її широкого загальнокультурного кругозору. Комплексне відтворення цих аспектів змісту освіти – властивості особистості суб'єкта освіти, як зазначає В.О. Бордовський, освіта в цих умовах стає гуманітарною освітою, яка надає можливість учням займати “не просто активну, а ініціативну позицію в навчальному процесі; не просто засвоювати програмні знання, а пізнавати світ, вступаючи з ним у продуктивний діалог” [1, 16].

Перетворення “певного, відібраного змісту освіти у “програму змісту” особистості, яка розвивається, становить специфіку дидактичних процесів, організація яких здійснюється за допомогою дидактичних принципів [7, 56]: За цієї обставини, розширений процес відтворення змісту освіти у ракурсі загальнонаукового принципу доповнення вимагає відповідної трансформації

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЯК ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

дидактичних принципів. М.М. Скаткін зазначав, що при обґрунтуванні останніх і розкритті їх змісту не можна абстрагуватися від впливу вимог життя – дидактика повинна вчасно реагувати на зміни цих вимог, “будувати таку систему принципів навчання, яка б вірно вказувала на загальний напрям руху до мети” [5, 52].

При реалізації дидактичного принципу науковості, що ґрунтується на закономірному зв’язку між змістом сучасної науки та навчальним предметом, дидактичні функції картини світу не лише констатують проникнення структурних елементів науки (понять, законів, ідей) в освіту, а й відображають закономірності процесу наукового пізнання. Це пояснюється тим, що сама концепція картини світу будується на основі найбільш загальних методологічних принципів.

В.В. Краєвський, характеризуючи відповідну методологічну орієнтацію дидактики, зауважує: “Сама постановка питання про відтворення змісту освіти як педагогічної моделі соціального замовлення відноситься до галузі методології цього рівня” [19, 52].

До традиційних дидактичних принципів відносяться такі принципи: науковості, виховання через навчання, доступності, наочності, свідомості й активності, міцності знань, системності, генералізації, узагальнення, концептуалізації навчання, ціннісної орієнтації. Зміст перерахованих дидактичних принципів змінюється відповідно до цілей освіти. Дидактичний принцип доступності в сучасних умовах реформується спільно з принципом науковості в принцип розвивального навчання, що сприяє формуванню свідомої орієнтації у навколишньому світі через розвиток когнітивних здібностей (структурування й аналіз, узагальнення та синтез).

В.О. Бордовський звертає увагу на те, що принцип науковості, будучи одним із визначальних при формуванні у навчальному пізнанні сучасної картини світу, потребує залучення відомостей “про процес пізнання, механізми його розвитку, історичність знань” [1, 76]. Принцип системності за своєю суттю є загальнометодологічним. Він відображає орієнтацію на комплекс наукових знань як один з компонентів сучасного стилю мислення.

Методологічний принцип пояснення сприймається згідно окремих перерахованих вище методологічних і дидактичних вимог, залучених до освітнього процесу, за вихідний. За умови його тісного зв’язку з дидактичним принципом наочності і принципом краси, в основу якого покладено потребу в гармонії як пропорційного зв’язку протилежних чинників

єдиного та визначення краси через гармонію, є більш логічним стосовно науки.

Принцип інтегративності на відміну від принципу генералізації навчального знання, сприяє виділенню головного з метою узагальнення. Відповідно до основних положень, він відображає зростання значення ідеї міжпредметних зв’язків як одного із стратегічних пріоритетів в освіті. Інтегративність досягається у процесі інтеграції, яка розглядається як, процес і результат створення цілісної системи з раніше відокремлених об’єктів. Вони стають структурними компонентами системи, що утворюється. При цьому інтегративність є не простим додаванням різномірних частин, а створенням такої нової системи знань, властивості й функції якої не зводяться до механічної суми компонентів, а утворюють нову якість змісту та його впливу на учнів. У контексті заявленого доцільно зауважити, що принцип інтегративності поєднується разом з дидактичною вимогою міжпредметності у принцип міждисциплінарної інтегративності.

Реалізація принципу фундаментальності освіти є необхідною умовою функціонування системи безперервної освіти, що забезпечує формування інваріантного “ядра” знань, “фундаменту” для профільної підготовки. У цьому зв’язку фундаментальність змісту освіти тлумачиться як “наскрізна лінія змісту освіти, що включає загальнонаукові й загальнокультурні компоненти освіти” [15, 179].

Принцип гуманізації реалізує особистісні, еколого-моральні, планетарні імперативи у нерозривній єдності. За своїм змістом він набагато ширший двох попередніх принципів.

Висновки. Формування знань про людину відповідно до ієрархічного принципу дає змогу логічно обґрунтувати розкриття зв’язків між системами різних рівнів і сприяє, таким чином, формуванню в учнів цілісної наукової картини світу. Дотримання підходу від системи нижчого рівня до системи вищого рівня, коли розміщена нижче система ніби вкладена у вищу, допомагає прослідкувати появу в кожній системі нових властивостей, які не зводяться до суми якостей елементів, що їх складають. Це дає можливість безпосередньо у процесі навчання збільшувати кількість зв’язків та відношень між елементами системи, якою є Всесвіт.

Для дослідження процесу формування системи знань про людину дидактичні принципи, які “визначають зміст, методи та організацію навчання” [3, 46.] є єдино вірним дороговказом, адже вони разом повно окреслюють той простір, у якому буде функціонувати система знань про людину.

УКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГИ (60-ТІ РР. XIX – 60-ТІ РР. XX СТОЛІТТЯ) ПРО ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ

1. Бордовский В. А. Инновационные процессы в современной системе высшего педагогического образования. – СПб.: Изд-во РГПУ, 1998. – 126 с.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. – К: Вища школа, 1995. – 237 с.
3. Данилов М.А., Скаткин М.Н. Дидактика средней школы. – М.: Просвещение, 1976. – 225 с.
4. Дидактика современной школы /Под ред. В.А. Онищука. – К: Радянська школа, 1987. – 237 с.
5. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики /Под ред. М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1982. – 319 с.
6. Ильина Т. А. Педагогика: курс лекций. – М.: Просвещение, 1984. – 496 с.
7. Клингберг Л. Проблемы теории обучения. – М.: Педагогика, 1984. – 256 с.
8. Куписевич Ч. Основы общей дидактики. – М.: Высшая школа, 1986. – 368 с.
9. Методологические принципы физики: история и современность / Отв. ред. Кедров. – М.: Наука, 1975. – 512 с.
10. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології: навчальний посібник. – К: Українська енциклопедія, 1995. – 253 с.
11. Педагогика: большая современная энциклопедия / Сост. Е.С. Рапацевич – Мн.: “Соврем. слово”, 2005. – 720 с.
12. Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. институт. Под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: “Просвещение”, 1983. – 608 с.
13. Педагогические информационные технологии и картина мира в непрерывном образовании (Информологический аспект) / Богословский В.И., Извозчиков В.А., Потемкин М.К. и др. /Под ред. В.А. Извозчикова. – СПб., 1997. – 211 с.
14. Подласый И.П. Педагогика. – М.: Просвещение: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 432 с.
15. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. – К: Абрис, 1997. – 416 с.
16. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К: Рад. школа, 1985. – 312 с.
17. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций. Учебное пособие для студентов, преподавателей, аспирантов. – Москва: Совершенство, 1998. – 368 с.
18. Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. – М., 1983. – 352 с.
19. Философский словарь /Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
20. Харламов И.Ф. Педагогика. – М.: Высшая школа, 1990. – 576 с.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2009

УДК 371.4 (477) “XX”

Микола Галів, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри нової та новітньої історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГИ (60-ТІ РР. XIX – 60-ТІ РР. XX СТОЛІТТЯ) ПРО ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізуються погляди українських педагогів, які досліджували характерологічну проблематику (період її розквіту припадає на 1860 – 1960-ті роки) на чинники формування характеру особистості, простежується вплив тогочасних новітніх наукових тенденцій та соціального замовлення на бачення ними даної проблеми.

Ключові слова: виховання і самовиховання характеру, чинники формування характеру, українська педагогіка.

Продовження статті, опублікованої в №10 (57) 2009 року.

Безперечно, в радянській педагогічній думці визнавалася і значна роль особистості волі людини у творенні характеру. Однак трактування цього фактора відбувалося винятково (принаймні до кінця 50-х рр.

XX ст.) з детермінаційних позицій. Вважалося, що сама людина остільки впливає на своє вдосконалення і, відповідно, на розвиток власного характеру, оскільки ефективними є впливи суспільного середовища і, звісно, виховання як цілеспрямованого впливу особистості вчителя (зовнішнього) на свідомість учня (внутрішнє).